

Originalni naučni rad
UDK 316.774:659.3“2020“
DOI 10.7251/SVR2020021Z

3.MAJ 2020: PRILOG MEĐUNARODNOM DANU NE/SLOBODE MEDIJA

Prof. dr Ljubomir Zuber¹

Apstrakt: Dan slobode medija novinari i medijski radnici širom svijeta ove godine dočekuju izvještavajući o pandemiji izazvanoj virusom korona, u potpuno drugačijim okolnostima nego i jedan prethodni od njegovog ustanovljanja 1993. godine. U radu je data kratka analiza slobode medija u svijetu i BiH i uloga samih medija i novinara u doprinosu vlastitoj slobodi sa refleksijom na izvještavanje u kriznoj situaciji izazvanoj širenjem virusa.

Cljučne riječi: *sloboda medija, demokratija, novinarstvo, izvještavanje, virus korona*

UVOD

Generalna skupština UN proglasila je 3. maj Danom slobode medija, s ciljem podizanje svijesti o značaju medijskih sloboda na godišnjicu Windhoeške deklaracije koju je inicirala grupa afričkih novinara 1991. godine suočena sa cenzurom, napadima i ubistvima u Namibiji. Bilježe se brojne čestitke, prije svih, političara koji javno proklamuju slobodu medija, dok s druge strane pokušavaju da je onemoguće na terenu kao i reagovanja sindikalnih organizacija koje gotovo svake godine ponavljaju da je položaj novinara sve lošiji i da su im ugrožena ljudska prava. Evropska unija upozorila je na smanjivanje slobode medija širom svijeta u svjetlu pandemije izazvane virusom korona dok je Svjetska zdravstvena organizacija istovremeno ukazala na „masovnu infodemiju“, poplavu lažnih vijesti i oprečnih izjava. Tradicionalni mediji i novinari u Republici Srpskoj i BiH, a posebno javni servisi su, ipak, pronalazili načine za odgovorno izvještavanje oslanjajući se na zvanične izvore i kompetentne sagovornike.

¹ Nezavisni univerzitet Banja Luka

SLOBODA I ODGOVORNOST U TROUGLU KOMUNIKACIJE

Sloboda medija je osnova za demokratiju, a kako su mediji „ogledalo društva“ ona je najbolji pokazatelj stepena demokratije u jednom društvu. Sloboda medija je kroz vijekove u opasnosti, ali je sadašnji nivo ugroženosti ne samo u BiH, već i širom svijeta zabrinjavajući. To se mora posmatrati kao zajednička odgovornost jer ne mogu se samo novinari i političari smatrati odgovornima. U trouglu političke komunikacije treći, bitan akter je javnost odnosno građani jer oni su, odnosno MI SMO istovremeno i birači koji u brojnim izbornim ciklusima direktno svojim potezom olovke dajemo povjerenje političarima za njihovo djelovanje. Bez obzira na to što u trenutku zaokruživanja na glasačkom listiću ne možemo pouzdano znati do koje mjere će to povjerenje biti zloupotrebjeno, to nas ne amnestira od odgovornosti za njihovo ne/učinjeno kada dođu na vlast. Mi smo istovremeno i konzumenti medijskih sadržaja i biramo ono što se nama dopada da gledamo, slušamo ili čitamo. Da nije tako, kako bi opstajale različite „farme“, „mentalna muzika“, kič i šund u medijima koji, svjedoci smo, zarađuju ogroman novac upravo na prostotama i trivijalnostima? Zaključak se sam nameće - odgovara nam to jer ni sami nismo bolji !? ali smo javno licemjerni i stalno tražimo poštovanje vrijednosti kojima treba težiti, a eto „tamo neko“ to ne želi! „Odgovornost za javnu riječ ne snose samo mediji već svi zajedno- svi koji šutimo i svi koji govorimo. Svi građani bi trebalo da se uključe aktivno u proces komunikacije. Svaka javna riječ ima težinu odakle god da je izgovorena. Mi nikog ne pitamo šta je obećao i šta je rekao i političari u BiH imaju moć nad novinarima bez obzira o kojim medijima se radi. Mediji treba da nas dovedu do otvorenog društva i ne može biti straha od javne riječi. Neophodno je da novinari budu hrabriji i da budu nosioci progressa jednog društva. Nove generacije se bolje snalaze sa tehnikom, ali su novi mediji uništili klasično/dobro novinarstvo jer rade površno bez analitike. Danas imamo bržu, ali sigurno ne i bolju informaciju“ (Kečo-Isaković, 2014). U tom smislu treba posmatrati slobodu medija, a ne samo kroz statistike fizičkih ili verbalnih napada koji su nedopustivi, ali ne mogu da budu isključivi pokazatelj medijskih ne/sloboda.

Postavljanje pitanja novinara koje funkcioner doživi kao provokaciju, mora se gledati u širem društvenom kontekstu, od položaja medijskih kuća i načina na koji rade pa do materijalnog položaja novinara koji su samo organizacijski na kraju lanca komunikacije, ali su suštinski na njegovom početku jer direktno komuniciraju sadržaj recipijentima.

Naravno, nemoguće je zaobići uređivačku politiku medija koji ih angažuju i koja je dio njihove svakodnevice. Ali ko i na koji način sprovodi tu uređivačku politiku!? „Postoje, nesumnjivo, i nedoslednosti uređivačkih politika... svakog meseca, pa i nedelje, ukazuje se na bar jedan dan D ili očekivani ‘smak sveta’. Živimo u neprekidnom klimaksu čekajući ‘katastrofu’ koja se stalno dešava u malim etapama, ali i odlaže, budući da se neprestano zamenjuje novim težim okolnostima, što stvarnim što predimenzioniranim, senzacijama. Uređivačka politika se menja u duhu vremena, ali ona sve češće izbegava da menja vreme što je, donedavno, bio njen važan cilj. To usklađivanje, međutim, nije samo u rekontekstualizaciji i skladu sa novim tehnološkim i društvenim okvirima. Javljuju se novi oblici cenzure i samocenzure kao vidovi prećutnog pristajanja na postojeće nedoslednosti“ (Stanojević, 2013: 32). Kada se govori kako nema slobode medija, onda treba uzeti u obzir da je sloboda mogućnost samostalnog djelovanja i da »slobodan« znači i neograničen. To jeste u prirodi čovjeka, ali isti taj čovjek u svakom odnosu u koji uđe donekle pristaje i na ograničenja. Mi još uvijek učimo studente o nezavisnim medijima, a oni su više mit nego stvarnost i treba jasno reći da kao takvi ne postoje, ali treba reći i to da i mediji sami, bez obzira na to koliko bili zavisni od finansija, moraju izgraditi kulturu dijaloga svih u jednom društvu da bi zadržali vlastiti integritet jer samo na taj način mogu da očekuju poštovanje od drugih. Sloboda se može veoma dobro sagledati i kroz posljedice izbora vijesti jer „stalnim podsećanjem na: zlo, pokvarenost, korupciju, pronalazke koji uništavaju planetu, novo apsolutno svemoćno oružje, šume koje nestaju, ozonski omotač koji je sve tanji, globalno zagrevanje i posledice koje ono sa sobom nosi, prirodne katastrofe za koje se ispostavlja da i nisu baš uvek bile samo hir prirode-mediji nas guraju u osećanje beznadežnosti i očajanja“ (Bulatović, Bulatović, 2009: 115). D. Stanojević ukazuje na prisustvo i krizu recepcije u različitim vidovima i u tom smislu analizira medije u Srbiji. „Recepcija postoji kao činjenica koja i te kako utiče na štampu. Nije reč samo o nemogućnosti da se štampa redovno prati. Reč je i o neobrazovanosti i nedovoljnoj medijskoj pismenosti da bi se to činilo na odgovarajući način. Kao što štampa deluje na čitaoce, poznato je, čitaoci povratno deluju na očekivanja i stavove onih koji pišu. Postoji, međutim, izrazita nemogućnost savremene štampe da artikuliše različita kretanja i nezadovoljstva na medijski primeren način. Umesto toga, primenjuju se raznolika senzacionalistička lukavstva ne bi li se skrenula pažnja sa praznine uvida u stvarnost. Odnosi štampe i njenih čitalaca, publike i svojevrsne istorije recepcije, dakle, čitalačkih i kulturnih navika – sve je to neophodno

uzeti u obzir kada se danas razmišlja o krizi štampe“ (Stanojević, 2013: 33). Novinari već u trenutku odluke da će se baviti ovim poslom moraju da budu svjesni da su znanje i hrabrost njihovo glavno oružije, ali i da imaju političare i publiku koji su im „dati“ takvi kakvi jesu i da za njih/ o njima informišu, obrazuju i obavljaju sve druge uloge koje profesija sa sobom nosi. Ako nemaju dovoljno znanja i hrabrosti za posao koji rade, nije realno da očekuju da ih šira zajednica smatra korektivom u društvu, a to je sveta dužnost novinara. Korekcije počinju od svakog od nas pojedinačno i BiH i RS bi trebala institucija koja bi se isključivo bavila zaštitom medija pa kako god se ona zvala i snažnija udruženja medijskih radnika i sindikat koji bi integrisano djelovali na donošenju adekvatne zakonske regulative, ali i na njenom potpunom provođenju.

Novinare, ali i njihove izvore informacija, ponekad je potrebo podsjetiti na osnovne postulate kao što su: objektivnost, vjerodostojnost, poštenje, izbalansiranost i da od toga uvijek treba polaziti u procjeni da li su dobro izvještavali, odnosno šta se od njih smije (može/mora) očekivati. „U vremenu preoblikovanih vrednosti u kome smo suočeni sa društvenom, moralnom, kulturnom krizom u kome svaki novi dan nosi nove tehnološke promene, ali i hiperprodukciju *tresha* tradicionalna štampa najteže podnosi sveprisutnost aktuelnih (ne)vrednosti. Probleme možemo prepoznati u odsustvu kreativne sadržajnosti, ali i u opadanju kvaliteta pisanja tako da je kreativnog pisanja sve manje, a hibridnih reklamnih sadržaja sve više“ (Vulić, 2013: 139). Isto važi i za elektronske medije u kojima je sve više očigledne pristrasnosti. Nedospustivo je da prosječni gledalac ili slušalac već u predavljanju gosta ima očiglednu sliku „zaljubljenosti“ novinara u svog sagovornika odnosno sagovornicu i njegove/njene ideje. Svjedoci smo i primjera gdje se novinar više od sagovornika zalaže za promociju njegovih ideja što je sve drugo, osim novinarstva. Istovremeno je potrebno voditi računa i o odbojnom stavu koji pojedini novinari očigledno zauzimaju naspram gosta, zaboravljajući da je gost došao u „kuću javnosti“ koja je po definiciji segmentirana i trebalo bi da se svaki segment može pronaći u informacijama koje dobije u određenoj emisiji i da na osnovu toga kreira svoje mišljenje o određenoj situaciji, problemu ili ličnosti.

NOVINARI I VIRUS

Noseći breme svega navedenog, novinari širom svijeta ove godine Međunarodni dan slobode medija dočekali su izvještavajući o pandemiji izazvanoj virusom korona. Riječ je o potpuno drugačijim okolnostima

nego što je to bilo ranije uključujući i ratno izvještavanje. Jedan broj medijskih radnika prvi put se u životu, pa i u karijeri suočio sa jednom izuzetno komplikovanom kriznom situacijom ali su nam na terenu pokazali da su slobodni - da informišu korektno, da ukažu na sve probleme na osnovu informacija koje su dobijali od velikog broja izvora u situaciji kada ni sami nisu znali da li će ono što kažu danas važiti sutra. Već u prvim danima epidemije, novinarska udruženja u BiH su pozvala medije da odgovorno izvještavaju kao i Regulatorna agencija za komunikacije BiH koja je apelovala na pružaoce medijskih usluga da izvještavaju odgovorno, tačno i oprezno. Iako je Svjetska zdravstvena organizacija izvještavanje o korona virusu označila kao “masovnu infodemiju“, odnosno stanje u kojem mediji plasiraju oprečne informacije kao i dezinformacije, novinari u oba entiteta BiH su uglavnom izbjegli ove zamke. „Svjetske medijske kuće nisi bile toliko zainteresovane da govore o ovoj temi na samom početku epidemije, ali kako se virus širio, medijski prostor su u značajnoj mjeri zauzeli tekstovi i prilozi o brojkama smrtnih slučajeva. Brzo širenje ovog virusa uznemirilo je ljude širom svijeta, ali prvenstveno zbog medijskog izvještavanja o jačanju svijesti o opasnostima od bolesti. Međutim, razlika između javne budnosti i prekomjernog reagiranja brzo su postale zamagljene. Kod prosječnog čitaoca brojke o smrtnim slučajevima su izazivale strah i paniku, te smo kao reakciju imali panično kupovanje životnih namirnica u pojedinim dijelovima svijeta, pa i u Bosni i Hercegovini. Kreatori medijskih sadržaja kada su primijetili da ovakvo selektivno izvještavanje o bolesti, odnosno izvještavanje samo o broju umrlih, dovodi do panike u javnosti, počeli su izvještavati na drugi način. Tako smo u medijima mogli pronaći tekstove koji govore o vrlo malom procentu smrtnosti kod osoba zaraženih ovim virusom, ali i tome da osobe mlađe od 50 godina uglavnom prebole virus bez težih komplikacija.“ (Bakija, 13.3. 2020)². Međunarodna federacija novinara je pokrenula veliku kampanju da bi novinarima pružila podršku, ali i da bi ih upozorila na profesionalne standarde u izvještavanju. Ključno je što su novinari naših medija, posebno javnih servisa u BiH, kroz sam proces izvještavanja prihvatili da se fokus sa brzine mora preusmjeriti na tačnost i pouzdanost iako je, povremeno dolazilo do zamora. „Uloga medija u ovome svemu je, naravno, neprocjenjiva jer smo upravo zahvaljujući njima saznavali sve potrebne informacije te uspješno prelazili iz jedne faze pandemije u narednu. Ali problem je nastao kada

2 Tekst Mirnesa bakije: *Korona virus osim panike donio stigmatu i širenje dezinformacija*, Mreža mira, <https://www.mreza-mira.net/vijesti/aktivnosti-mreze/korona-virus-osim-panike-donio-stigmatu-i-sirenje-dezinformacija/13.03.2020>.

su sadržaji informativnog karaktera koji su nam donosili samo korisne informacije, pali u sjenu zbog nebitnih, redundantnih, krivih i izmišljenih podataka te emotivno obojenih "vijesti". To je s jedne strane, razumljivo jer je izvještavanje o koroni postalo jedina aktuelnost i njima je bilo potrebno ispuniti sve rubrike, ali kako su se vremenom "potrošili" relevantni izvori, sagovornici i autori mjesto se počelo davati i onima manje relevantnim. Ovo je inače karakteristika "našeg vremena" demokratske kakofonije u kojem svi imaju mišljenje o svemu, gdje se gubi razlika između "stručnog" i "općeg" i svačiji stav postaje jednako relevantan. (Žuna, 6.4.2020.). Izvještavanje o korona virusu je još jednom pokazalo da društvene mreže bez obzira na popularnost u našoj svakodnevnici nisu odgovarajući izvor informacija jer nisu korišćene u tradicionalnim medijima što govori u prilog potrebi donošenja adekvatne zakonske regulative za ove medije, ali ne na način da time bude ugušena sloboda govora, "Iz dana u dan se pronalaze načini kako će se zaustaviti bilo koja regulativa. Ne smije se udarati na anonimnost na internetskoj platformi, tu mislim na odgovorne i obrazovane ljude koji znaju što je govor mržnje. Internet nije javni zahod nego prostor koji nam služi da ga dobro koristimo i to moramo kao društvo napraviti. Nijedna regulativa to neće moći napraviti. Živimo u hibridnom medijskom sustavu, to je prostor u kojem ne možemo prepoznati gdje je bio začetak lažne vijesti i dok to nismo u stanju locirati to će biti jako jako teško regulirati" (Vilović, 2019)³. Dakle, informacija je u kriznoj situaciji bila oslonjena uglavnom na adekvatne i kompetentne sagovornike, dok su „nezvanični“ ili „dobro obaviješteni izvori“ na koje smo navikli u redovnim okolnostima, izbjegavani.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Izvještavanje medija u RS i FBiH o korona virusu može se ocijeniti korektnim jer je, prije svega, podiglo svijest građana o bolesti i mjerama zaštite. Procjene da li su mediji previše širili strah teško je dati jer smo svjedoci da se i pored svih informacija jedan broj građana nije pridržavao nikakvih mjera i upućivane su kritike na informacije o kaznenim odredbama što su zabilježile brojne kamere ne samo u insertima već i u izjavama ljudi koji otvoreno kažu da „bolest ne postoji“ i „da neće da se štite“. To je već pitanje za neke druge naučne oblasti uzimajući u obzir mentalitet ljudi koji žive na ovim prostorima. Neophodno je ukazati na

3 Intervju prof. dr Gordane Vilović za TV N1: <http://hr.n1info.com/Vijesti/a366314/Bojim-se-da-zivimo-u-gorem-vremenu-u-odnosu-na-vrijeme-dusevnih-boli-90-ih.html> 29.01.2019.

značajan broj priloga koji su radili mahom mladi novinari, a odnose se na konkretne probleme sa kojima su se suočavali građani- od načina skidanja zaštitnih rukavica i nošenja maske do ishrane i psihološke podrške u vrijeme pandemije birajući adekvatne sagovornike koji su i „teške informacije“ načinom interpretacije i korektnim pristupom učinile korisnim i zanimljivim poslije brojnih depresivnih vijesti sa podacima o broju umrlih, zaraženih i testiranih.

Krizna situacija može u drugi plan staviti detalje i striktno vođenje računa o pravilima zanata, u smislu dužine trajanja emisija ili izjava, ali se nije stekao utisak da se posao „odrađivao“ već upravo suprotno da naši mediji u krizi funkcionišu bolje nego u redovnim okolnostima. Jedan od razloga možemo tražiti upravo u tome što su urednici takve priče povjeravali mladim novinarima sa entuzijazmom jer je to bilo očigledno u izvještavanju. Oni, istovremeno, nemaju strah od „svemoćne države“ i promociju političkih lidera u tim situacijama nisu doživljavali kao nešto značajno, iako je ona bila pristutna na svakom koraku pa su i „obične“, „životne“, one prave vijesti dobile na značaju koji bi trebalo da imaju i u redovnom emitovanju. Onemogućavanje snimanja u karantinima takođe je izazvalo različite reakcije, ali se ta odluka ne može smatrati ugrožavanjem slobode medija već upravo suprotno, jer je riječ o zaštiti privatnosti koja je zagarantovana svim svjetskim i domaćim propisima. Razgovarajući sa ljudima koji su npr. prelazili granicu, a nisu znali jesu li zaraženi ili ne, je ogroman rizik za svakog reportera, ali u pričama naših novinara nije nedostajalo ni ovih sagovornika što govori o visokoj motivaciji za rad u kriznoj situaciji pa i kada su zdravlje i život novinara direktno ugroženi. Pitanje je koliko će medijske kuće prepoznati takve svoje novinare i u nekim boljim danima omogućiti im snažniji profesionalan razvoj i status koji su zaslužili i na taj način povratiti poljuljano povjerenje u medije i profesiju koja mora biti, makar uslovno, slobodna.

MAY 3, 2020: CONTRIBUTION TO INTERNATIONAL DAY / FREEDOM OF MEDIA DAY

PhD Ljubomir Zuber

Abstract: Media Freedom Day is celebrated by journalists and media workers around the world this year by reporting on a coronary virus pandemic, in completely different circumstances than the previous one since its establishment in 1993. The paper gives a brief analysis of media freedom in the world and BiH and the role of the media and journalists themselves in contributing to their own freedom with a reflection on reporting in a crisis situation caused by the spread of the virus.

Keywords: *media freedom, democracy, journalism, reporting, corona virus*

LITERATURA

1. Bakija, Mirnes (2020) *Korona virus osim panike donio stigmju i širenje dezinformacija*, Mreža mira, <https://www.mreza-mira.net/vijesti/aktivnosti-mreze/korona-virus-osim-panike-donio-stigmju-i-sirenje-dezinformacija/13.03.2020>.
2. Bulatović, Goran, Bulatović, Ljiljana (2009) *Masovni mediji*, Novi Sad: Cekom books.
3. Đurić, Vesna (2014) *Izazovi žurnalističkih istraživanja*, Banjaluka: Come-sgrafika.
4. HRT: *Svjetski dan slobode medija* <https://vijesti.hrt.hr/610959/svjetski-dan-slobode-medija>.
5. Kečo Isaković, Emina (2014) *Svaka javna riječ je naš život*, FACE TV, Sarajevo <https://www.youtube.com/watch?v=OAOioX95AkQ> 11.12.2014.
6. Popović, Veljko (2020) *Svet pogodila infodemija- poplava lažnih vesti koje prate pandemiju*, Glas Amerike, <https://www.glasamerike.net/a/poplava-laznih-vesti-da-li-je-infodemija-gora-od-pandemije-/5410563.htm> 17.5.2020
7. Stanojević, Dobrivoje (2013) *Palanački klišeji i štampa u Srbiji*, u *Medijski dijalozi*, br. 16, (31-45): IVPE Cetinje i Istraživački medija centar Podgorica.
8. Vilović, Gordana (2019) *Bojim se da živimo u gorem vremenu, u odnosu na vrijeme duševnih boli 90-ih*, Intervju za TV N1 <http://hr.n1info.com/Vijesti/a366314/Bojim-se-da-zivimo-u-gorem-vremenu-u-odnosu-na-vrijeme-dusevnih-boli-90-ih.html> 29.01.2019.
9. Vulić, Tatjana (2013) (Ne)postojanje novinske kritike kao posledica krize štampe i krize društva, u „Medijski dijalozi“ br. 16 (137-150): IVPE Cetinje i Istraživački medija centar Podgorica.
10. Žuna, Emina (2020) *Dijagnoza medija za vrijeme korone*, <https://www.tacno.net/preporucujemo/dijagnoza-medija-za-vrijeme-korone/6.4.2020>.